

Милена Пешић*Институт за политичке студије, Београд*

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ИЗМЕЂУ КОНТИНУИТЕТА И ПРОМЕНЉИВОСТИ*

Сажетак

Полазна теза овог рада – да се друштвени феномени нација и национални идентитет не могу без неприхватљивих редукција сводити на идеологију или облик политике, већ да их треба посматрати шире, у антрополошком и културолошком кључу и увек у социокултурном контексту како би се потпуније разумели, развијена је кроз уводно разматрање културолошке равни националног идентитета схваћеног као друштвени конструкт; повезивањем идеја Бенедикта Андерсона, Ентони Смита и Жан Франсоа Бајара. Централна линија проблематизовања у овом раду постављена на релацији датост/трајност/одређеност: конструисаност/променљивост/флуидност, развијана је кроз два концептуална повезивања: кроз успостављање веза између етничког и националног идентитета из перспективе разматрања њихове заједничке „културне конфигурације“ чије је основе понудио Смит; уз које, као вид њему супротстављеног погледа, предузето и опсервирање интерактивне динамике успостављања и мењања етничких граница, са фокусом на идејама Фредерика Барта. Други смер тематизовања трајности и променљивости водио је је кроз проблематизовање појма културног идентитета, кроз приказ основне контроверзе у тумачењу његових релација са националним идентитетом на линији есенцијализација – релативизација. Закључно разматрање водило је делимичном прихватању тезе да је изградња разлика, као основа за самоидентификацију колектива, променљив продукт подложен обликовању, али само у мери у којој оно уважава културолошке

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

механизме и процесе означавања који дају карактер специфичног континуитета националним идентификацијама, кроз успостављање симболичко-аксиолошких структура као облика трајности унутар динамике промена иманентних друштву и култури уопште.

Кључне речи: национални идентитет, етнос, друштвени конструкт, култура, политика, културни идентитет, континуитет, промене, границе

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО КУЛТУРОЛОШКИ ФЕНОМЕН

Појам националног идентитета означава комплексан, мултидимензионалан друштвени феномен и као такав не може се без нужних редукција сводити на једно значење; јер оно зависи од много чинилаца, а примаран је контекст у којем се појам употребљава. Примери значењског свођења појма очити су, међутим, и у начном и у политичком дискурсу. Комплексност овог феномена, међутим, и поред бројних покушаја у оквиру различитих друштвених дисциплина (социјалне психологије, социологије, антропологије, културологије, комуникологије), чини га и даље извориштем бројних дилема које ограничавају напоре у његовом научном одређењу.¹⁾ Томе треба додати и чињеницу да савремено разумевање феномена идентитета упућује на динамички, релациони карактер феномена, његову тешко рашчлањиву мултидимензионалност, а што је за приступ у овом раду посебно важно, упућује и на повезаност идентитета и културе, односно идентитета и језика (дискурса). Као вишеслојна и променљива категорија, идентитет се схвата као нешто што није јединствено већ се умножава и трансформише током живота²⁾; као друштвени конструкт – „производ различитих антагонистичких дискурса, пракси и позиција које се често међусобно пресецају“.³⁾

1) Јасна Милошевић Ђорђевић издвојила је три базичне дилеме као изворишта контроверзи у истраживању феномена националног идентитета: ону везану за његов статус као предмета научног истраживања; концептуално-терминолошки хаос који прати покушаје његовог прецизнијег дефинисања и дилему која проистиче из немогућности изналажења јединственог критеријума класификације опречних теоријских приступа. Опширније у „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, бр. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 126-127, 129.

2) Голубовић, З., *Ја и други*, Република, Београд, стр. 2, 8-9, 1999.

3) Хол, С., „Коме треба 'идентитет'?“, *Реч*, 64/10, Београд, 2001, стр. 218; Опширније о односу дискурса и националног идентитета у: Пешић, М., „Национални идентитет и дискурзивна пракса“, *Политичка ревија* 2/2012, стр. 1-27, Београд, 2012.

Конструктивистички приступ националном идентитету као најопштије полазиште овог рада подрумева да се он као социјално-психолошки феномен конструише током живота, као производ споја „примордијалних веза“ културног порекла, односно својеврсних „културних датости“ усвојених процесима социјализације, и избора које појединац прави следећи своје интересе, културне и политичке/идеолошке преференце.⁴⁾

Полазна теза овог истраживања јесте та да се друштвени феномени нација и национални идентитет не могу без неприхватљивих редукција сводити на идеологију или облик политике, већ да их треба посматрати шире, у антрополошком и културолошком кључу и увек у социокултурном контексту, како би се они исправно разумели. Централна линија проблематизовања у овом раду везује се за базичну теоријску контроверзу која настаје на релацији датост/трајност/одређеност: конструисаност/променљивост/флуидност – једну од кључних када је проблем идентитета у питању. Концептуална полазишта за развијање ових проблематизација представљају идеје Бенедикта Андерсона и Ентони Смита, као и Жан Франсоа Бајара.

Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бенедикт Андерсон је продубљивањем културних корена национализма поставио у само средиште разумевања феномена нације и националног идентитета. Инсистирајући на, за његову анализу базичној разлици између национализма као идеолошког покрета и националног идентитета као „колективне културне појаве“, Смит је национализам одредио као политичку идеологију у чијем се средишту налази културна доктрина.⁵⁾ Основе тезе о имагинарном у идентитетској афирмацији поставио је Жан Франсоа Бајар,⁶⁾ повезивањем процеса кодификовања традиције са процесима изградње националних идентитета, али са конфликтним и спонтаним процесима његовог формирања, о чему ће касније бити више речи.

Андерсонова теза да су националност – „бивање нацијом“, као и национализам „културне творевине посебне врсте“ предста-

4) Connel S, Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications; (према Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, 36)

5) Смит, Е., *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998, стр. 6, 120.

6) Жан-Франсоа Бајар објавио је на француском дело *L'illusion Identitaire* (Fayard, 1966), те га, судећи по датумима објављиваних дела можемо сматрати идејним претходником Б. Андерсона и А. Смита. Наводи аутора у овом раду потичу из разговора с њим објављеним под називом „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, у зборнику *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2009, стр. 384-391.

вља једно од важних полазишта овог рада. Разматрање њиховог историјског настајања и мењања значења током времена омогућава нам да их разумемо на потпунији начин; у ауторовој поставци они се не повезују са политичким идеологијама, већ са великим културним системима који су стварали неспорни референцијални оквир, а то су верска заједница и династичко краљевство који су им претходили и из који су и против којих су ови настајали. „Бивање нацијом“ омогућено је „спонтаном дестилацијом сложене ‘смијесе’ засебних повјесних сила“, ⁷⁾ оно је ситуирано у комплексну друштвену мену, која није само економска, већ и културолошка; то је промена „у поимању времена, простора, знака, комуникације, другог и себе“ ⁸⁾

У антрополошком кључу, Андерсон је дефинисао нацију као „замишљену политичку заједницу“ инхерентно ограничену и суверену; ограничену, јер чак и највеће нације имају границе, и ниједна се не замишља тако да се поклапа са људским родом; суверену, јер се појам „нације“ појавио у доба када је урушен легитимитет династичког краљевства, односно када је његов историјски суверенитет прешао у народни суверенитет, тј. суверенитет припадника нације. ⁹⁾

Појам „замишљање нације“ у Андерсоновом одређењу има специфично значење које треба да укључи у разматрање „реалне и сложене друштвене процесе који генеришу смисао бивања нацијом“ ¹⁰⁾ Замишљање нације је стваран (иако делом субјективан) друштвени процес којим настаје својеврсна заједница. Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих. Као једну од водећих идеја издвајамо управо тезу по којој „нације и национализми представљају реалне феномене чија се производња врши на имагинрном плану“ ¹¹⁾

7) Андерсон, Б., *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998, стр. 14, 22.

8) Силва, М., „Бивање нацијом данас“, у Андерсон, Б., нав. дело, стр. 8.

9) Андерсон, Б., нав. дело, стр. 17.

10) Новаковић, А., „Замишљеност или измишљеност нације“, *Политичка ревија*, 4/2009, 187-198, стр. 191.

11) Замишљање нације не треба мешати са измишљањем, лажношћу, како то по Андерсону чини Гелнер, истичући да се национализам лажно представља, што упућује на то да постоје „истинске“ заједнице „које можемо супротставити нацијама, на штету ових других“. (Андерсон, нав. дело стр. 18.) Концепт „замишљања нације“ омогућава да се избегне „есенцијалистичко и онтолошко квалификовање ‘суштине’ нације“, јер нације не поседују своју суштину по природи (антиесенцијалистичко одређење) нити постоје по природи (антионтолошки сегмент одређења)“ (Новаковић, А., нав. дело стр. 189,

Ако је нација „замишљена заједница“, онда је култура инструмент и медијум те имажинације.¹²⁾ Како је објаснио Андерсон, нације су постале замисливе тек онда када су три темељне културне концепције изгубиле примат. Прва концепција односила се на привилеговани статус одређених писаних, светих језика у приступу „онтолошкој истини“, што је створило трансконтиненталне верске заједнице (као што су хришћанство и ислам). У време доминације овог културног система, конфесионална припадност била је својство на основу којег су се заједнице разликовале. Друга културна концепција везивала се за божанску утемељеност ауторитета владара, односно схватање оданости владару и Светом писму као „кључа приступа битку“, базирано на веровању „да је друштво природно организовано око и под влашћу узвишених центара – монарха“. Трећа је била концепција времена по којој су „космологија и историја биле неодвојиве, а порекло света и људи у бити идентични“.¹³⁾

Промене у схватању времена упућују на базична померања у поимању стварности. „Док је вечност религијског смисла била усидрена у сваком тренутку повести и представљала само један исти тренутак који је вечно истрајавао у садашњости, обзнањујући у сваком тренутку божански поредак, дотле је нови поредак базиран на појму празног времена (испуњеног спољашњим карактеристикама једног календара) отворио нов начин разумевања света. Тако је разбијена залеђена структура светог времена и на површину је избило бесконачно много појединачних тренутака које је требало повезати у одређени смисао“.¹⁴⁾ Тај потребни смисао доносила је управо нација, схваћена аналогно идеји о „друштвеном организму који се календарски креће кроз хомогено празно време“, као чврста заједница која се непрестано креће кроз историју.¹⁵⁾

Специфичну друштвену мену која је створила претпоставке за појаву нације, одређивала је по Андерсону интеракција „између система производње и производних односа (капитализма), технологије комуникације (тиска), те неумитне разноврсности људских језика“; она је омогућила стварање „новог облика замишљене

191) Тиме се избегава и сврставање „за“ и „против“ национализма, а с њим и нужне редукције које прате овакве приступе феномену.

12) Дундаш, Б., „Културе идентитет. О њиховом проблематичном односу“, у *Зборник радова IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (ур. Љ. Суботић), Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2006, стр. 159-170.

13) Андерсон, Б., нав. дело, стр. 43.

14) Новаковић, А., нав. дело, стр. 193.

15) Андерсон, Б., нав. дело, стр. 34.

заједнице која је својом основном морфологијом поставила сцену за сувремену нацију“.¹⁶⁾ Андерсон је настојао да покаже „како се пракса институције прелама у дискурзивној пракси“¹⁷⁾, а то преламање управо је демонстрирало и модуларност нације и специфичност „стила њеног замишљања“ на основу којег се, по аутору, нације међусобно разликују.

Стварање националних култура поклапа се по Бајару са покретом културног затварања коме присуствујемо почев од 18. века кроз „измишљање традиције“, односно „тенденцију поновне употребе (...) фрагмената мање-више фантазмагоричне прошлости“, која је требало да прати друштвене, политичке и културне промене и настанак модерне државе на западу.¹⁸⁾ Паралелно са тим процесима систематског вредновања елемената фолклорне културе, „друштвене групе ретроактивно реагују на тај градитељски посао на основу сопствених вредности, сопствених култура“.¹⁹⁾ Како је згровито поентира Бајар, „изградња националних идентитета неодојива је од њиховог ‘формирања’“. Дистинкција између изградње као свесног стварања „апарата за политичку контролу од неке друштвене класе или партије“ и формирања које означава „конфликтан, ненамеран и врло несвесан процес“ и које „води у неред сукоба и компромиса преко масе безимених особа“, савршено одговара, по аутору, настајању националних идентитета. Јер они су „истовремено резултат своје изградње кроз доминантне групе или фазе друштвеног успона, и формирања, другачије речено, те укупне алхемije која се ствара унутар друштава“.²⁰⁾

Израђивање и развој свести о националном јединству, обезбеђивање имагинарној заједници заједничке историје, језика и културе њених припадника, у условима културне хетерогености премодерног доба, представља пројекат који увелико превазилази размере пуке политичко-идеолошке конструкције за мобилизацију маса у стварању државних граница. Како истиче Ан-Мари Тијес, да би идеја нације била прихваћена као легитимна/трансформишућа друштвена снага, потребно је било створити заједнички идентитет припадника нације на коме би, на основу културноисторијских

16) Андерсон, Б., нав. дело, стр. 49, 51.

17) Межнарић, С., „Бивање нацијом данас“, у *Нација замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998, стр. 8.

18) Бајар, Ж. Ф., „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, *Идентитет(и)*, Слио Београд, 2009, стр. 386.

19) Бајар, нав. дело, стр. 386.

20) Бајар, нав. дело, стр. 386-387.

референци и заједничке праксе, могло да се развије заједничко осећање припадништва.²¹⁾

Одређења Ернеста Ренана полазе управо од „заједничког, недељивог и неотуђивог наслеђа као основе националне идеје“. Будући да је објективне карактеристике сматрао недовољним за дефинисање нације, Ренан је истицао значај духовног начела, моралне свести и солидарности. За њега је нација „душа, духовно начело. Једна је заједничко поседовање богатог наслеђа сећања, друга је актуелна сагласност, жеља да се живи заједно, постојање воље да се настави са уважавањем наслеђа које смо стекли као недељиво.“²²⁾ Формирање националног идентитета састојало се у изградњи тих наслеђа која су се у основи показала међусобно веома сличним.

Градитељски подухват кодификовања традиције обухватао је, што је посебно важно, и напоре у стандардизацији националног језика. Како истиче Андерсон, нација је од почетка поимана језиком а не крвљу. Важан је, дакле, био и сам моменат иницирања појединаца у друштвеној улози и језичкој пракси припадника националне (језичке) заједнице, као једној од важних фактичких и симболичких потврда припадности и јединства нације.²³⁾ Штампани (национални) језици су, поствили темељ националној свести „ставарњем унификованог поља размене и комуникација испод латинског а изнад вернакулара; повезивањем читалаца путем штампе, који су сачињавали у својој секуларној, појединачној видљивој невидљивости заматак национално замишљене заједнице“. Штампарски капитализам учврстио је језик, а то је током времена допринело стварању представе древности изузетно важне у субјективном поимању нације.²⁴⁾

Језик је, осим тога, и „изврстан преносник мнетичких трагова из једне генерације у другу“. Симболи које он носи са собом бивају препознати и схваћени још од најранијег детињства. У „горњим токовима развоја језика располажемо митовима и религија-

21) На том подухвату радиле генерације интелектуалаца, научника и уметника. Нација је конципирана као „заједница по рођењу која успоставља принципијелну једнакост и братство међу својим припадницима“, као независна од династичке и војне историје она је постојала пре и наживење свог владара; зависно од историјског тренутка може бити покорена или подељена, али је слобода њен примарни циљ, а борба за њено постизање основни задатак. (Тијес, А. М., „Културна производња европских нација“, *Идентитет(у)*, Clío, Београд, 2009, стр. 333-334.

22) Ренан, Е., нав. према Тијес, А. М., „Културна производња европских нација“, *Идентитет(у)*, Clío Београд, стр. 335.

23) Андерсон, нав. дело, стр. 138.

24) Андерсон, нав. дело, стр. 50.

ма који током миленијума прикупљају и чувају давнашње идеје и обреде. У доњим токовима опажамо неизмерну позорницу где се окупљају групе и што обухвата сва места на којима се прослављају велики догађаји, (...) а где се комеморирају и саме групе. Од генерације до генерације, емотивни набој на тој позорници остаје исти.²⁵⁾ И језик и јавна сфера „памте“ лингвистичке и идејне структуре, као различите форме репрезентовања нације у виду каталога идеја и језичких конструкција, (етничких) стереотипа и аутостереотипа, у виду дискурса који стоје на располагању сваком појединцу у процесима друштвене интеракције и социјалне идентификације; свакој друштвеној групи и политичком актеру, односно учеснику у јавној расправи везаној за проблем нације и националног идентитета.

Иако се у стварности националне границе не поклапају са језичким, а дистинктивност културних одлика јесте у основи питање интерпретације заједнице, на основу свега гореистакнутог у вези са значајем језика за формирање и опстајање националних идентификација, прихватљиво је Андерсоново становиште о језику као инхерентном и суштинском обележју националног идентитета.²⁶⁾

Неспорно је да нема „природног“ идентитета који би нам се наметнуо сам по себи. Идентитети који се афирмишу резултат су културне/језичке, политичке или идеолошке изградње, они су друштвеноисторијске конструкције, а делом и израз „идентитетских стратегија“, рационално вођених од стране друштвених и политичких актера. Али, уз ову константу иде и променљива означена од стране Бајара као „формирање идентитета“ – конфликтан, ненамеран и врло несвесан процес „замишљања нације“ између сукоба и компромиса у маси безимених особа.²⁷⁾

Насупрот истраживачким трендовима свођења националног идентитета на актуалне и променљиве идентитетске стратегије руковођене од стране друштвених и политичких актера које осиромашује поглед на феномен, његово повезивање са са културом, односно продубљивање погледа на његове културолошке основе нуди могућност целовитијег увида. Ентони Смит је, повезујући проблем националног идентитета са проблемима етничког идентитета и етничке заједнице, настојао да објасни управо карактер културне доктрине која им лежи у основи, залазећи у прошлост и

25) Москвисис, С., *Доба гомиле* (2), Библиотека XX век, Београд, 1997, стр. 200-201.

26) Један од зачетника ове идеје је немачки филозоф Јохан Готфрид Хердер који је развио учење о изградњи нације на темељу језичке блискости. Опширније у Ј. Г. Хедер, *Пасправа о пореклу језика*, Сремски Карловци, 1989.

27) Бајар, Ж. Ф., нав. дело, стр. 389.

процесе изградње нације. Међутим, повезаност модерних нација са ма каквим етничким језгром, проблематична је и неизвесна, те стога представља често критиковану тезу у савременим проучавањима.²⁸⁾

Најчешћи аргумент критике састоји се чињеници да постоје значајни примери нација обликованих без етнија (стапање култура узастопних таласа у Америци, Аргентини и Аустралији).²⁹⁾ Међутим, то не искључује и могућност да тамо где су оне постојале нација буде обликована на њиховим основама као некој врсти културне конфигурације, нити то може бити аргументација довољна за начелно оспоравање поставке. Како истиче Смит, прве нације, историјски гледано, обликовале су се на основу премодерних етничких језгара и, као моћне и културно утицајне, постале су модели за потоње случајеве обликовања. Тај етнички модел био је социолошки продуктиван, јер се лако се уклапао са премодерном „демотском“ врстом заједнице.³⁰⁾

Сличну поставку о модулирању нације приликом њеног „пресађивања“ у нове социокултурне и политичке средине налазимо и код Андерсона. Националност, односно „бивање нацијом“ „пресађивано“ је, по њему, на разна друштвена подручја, стапајући се са великим политичким и идеолошким констелацијама, и постајући, у виду званичног национализма, ефикасна творевина за мобилизацију маса у стварању државних граница.

Као последица модуларности нације, разноликост конкретних манифестација овог друштвеног феномена резултира немогућношћу стварања његове општеважеће научне дефиниције. С друге стране, насупрот ове разноликости стоји специфична универзалност нације, једну од њених важних антрополошких димензија Андерсон је одредио сагледавајући је као „свјетовни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао“³¹⁾, упућујући на сродност националистичког с верским менталитетом. То је с једне стране општије а друге стране специфичније од онога што је Смит одредио унутрашњим функцијама националног идентитета а што су многи аутори истицали као његову важну психолошку основу – потребу за припадношћу. А управо на основама те

28) Кодрић, С., „Идеологија националног идентитета и националне културе“, у зборнику *У част Пера Јаковсена*, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, 2010, стр. 225-239.

29) Кодрић, С., стр. 232.

30) Смит, Е., нав. дело, стр. 70-71.

31) Андерсон, Б., нав. дело, стр. 2, 8-9.

човекове везаности за континуитет темељи се по Андерсону ефикасност нације као средство за мобилизацију маса у стварању државних граница.

ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРА: ИЗМЕЋУ ТРАЈНОСТИ И ПРОМЕНЉИВОСТИ

У литератури се неретко сусрећемо с тезом да нације израстају на основама одређеног, затеченог етничког реалитета, а исто тако и са оспоравањем било каквих континуитета између нација и етнија. Оно што је овде важније од разрешења ове теоријске дилеме јесте чињеница да тај етнички реалитет може симболичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета који, међутим, не мора да представља и стварни континуитет.³²⁾ Јер, како истиче Смит, стварање „кохерентне митологије и симболичке једне историјске и културне заједнице“, на основу расположивих културних компоненти, представља важан услов опстанка и јединства нације, независно од тога колико су етничке везе биле јасне или исконструисане.³³⁾ То је у основи један од важних разлога због којих сам појам етничког идентитета представља стални извор контроверзи како у научним тако и у политичким расправама, посебно када се он доводи у везу са културом, поистовећује са културним или верским идентитетом, односно када се тим поистовећивањима политички манипулише.

Једна од базичних дилема везаних за појам етничитета састоји се у питању да ли нас он упућује „на непроменљиву културну платформу дефинисану стабилним критеријумима, или је инструменталистичка конструкција у служби политичких, економских или друштвених интереса“.³⁴⁾ Између ових двеју крајности у схватању појма етничитета³⁵⁾, прве везане за његову есенцијализацију као „исконског појма“, односно постулирање његове природне датости (што га кроз заједнички смисао приближава појму расе), оне друге која „припадност везује за пролазне и променљиве сентименте, ставове и перцепције“, Смит је понудио „средњи пут“, кроз приступ који акценат ставља на симболичко-културне атрибуте ет-

32) Жунић, Д., *Национализам и књижевност*, стр. 9. ; <http://rss.archives.ceu.hu/archiv/e/00001127/01/133.pdf>

33) Смит, Е., нав. дело, стр. 71.

34) Фомрозо, Б., „Расправе о етничкостима“, *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2005, стр. 295.

35) Уп. Смит, Е., нав. дело, стр. 38-39.

ничког идентитета,³⁶⁾ постављајући га тиме на неки начин у културолошке основе нације. Међу издвојеним обележјима етничког и националног идентитета подударни су управо атрибути претежно културне и историјске садржине и изразито субјективне природе.

Као атрибуте етничког идентитета аутор наводи: *колективно, властито име; мит о заједничким прецима; заједничка историјска сећања* („култура сећања“ је примарна а не историјске чињенице); *један или више диференцирајућих елемената заједничке културе (језик, вера, обичаји, институције...); повезаност са одређеном „домовином“* – духовна приврженост и носталгија (митско и субјективно својство територијалне привржености); *осећање солидарности код значајних делова популације.*³⁷⁾ А битна обележја националног идентитета су по њему: *историјска територија, односно домовина; заједнички митови и историјска сећања; заједничка масовна јавна култура; заједничка законска права и дужности припадника нације; заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације.*³⁸⁾

Горенаведена одређења етничког и националног идентитета, воде, међутим, у проблеме по више основа: због чињенице одсуства или неслагласности критеријума – јер неке заједнице не поседују своју територију (нпр. Роми) док различити народи (суседи) могу да говоре истим језиком (нпр. Срби и Хрвати); други проблем односи се на ограничења која носи „смештање институција и стваралаштва групе у самодовољно утврђену листу културних црта схваћених на неисторијски начин“; јер такав резон води у схватање које културној промени види само осиромашење и погоршање. А у основи је погрешна свака концепција која у изолованости види принцип настанка и одржавања колективних идентитета, јер такво гледиште „згушњава друштвену реалност групе засноване на изолованости и њено културно изграђивање“. Стварност је да сва друштва/ нације/културе одржавају сталне, мање или више интензивне, односе са својим окружењем.³⁹⁾ Како нас подсећа Формозо, „акултурација није феномен од којег се може побећи“. ⁴⁰⁾ У том

36) Смит, А., нав. дело, стр. 39.

37) Смит А., нав. дело, стр. 39, 40, 41.

38) Нацију Смит одређује као именовану људску популацију „са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника. Смит, нав. дело, стр. 29-30; Уп. Голубивић, З., нав. дело, стр. 76.

39) Формозо, Б., нав. дело, стр. 295-297.

40) Формозо, Б., нав. дело, стр. 297-298.

смислу Смитовом схватању може се приговорити занемаривање једне од суштинских димензија идентитета (како индивидуалног тако и социјалног) релације према „другоме“, као и одсуство разматрања његове историјске природе, променљивости и релативности у односу на контекст и друге социјалне идентитете, што његов приступ у великој мери карактерише као статички.⁴¹⁾

Најприхватљивије становиште било би оно по којем се ниједна од наведених (субјективних или објективних) културних одлика не може узимати као по себи дистинктивна за национални идентитет, мада смо мишљења да постоји довољно богата научна аргументација која иде у прилог тези да језик нације својом укупношћу значаја и смисла то јесте. Пре се може говорити о дистинктивном споју изабраних обележја, који настаје на основама постојеће „културне конфигурације“, који ствара и утемељује друштвеном праксом и институцијама сама заједница градећи свој идентитет, великим делом одређен друштвеноисторијским околностима и културолошким чиниоцима изградње и формирања идентитета њених припадника. Као „замишљене заједнице“, нације „симболички конструишу и институционализују своје просторно-временске међе, као и своје „културне разлике“.

Далеко од исконског ентитета, етничка заједница конституише се као „тип културног колективитета“ посредством линија културног афинитета, који отелотворују особени митови о прецима, историјска сећања/колективно памћење (заправо култура сећања), симболи и вредности које одржава одређена културна јединица популације.⁴²⁾ Штавише, „кохезија и самосвест припадника етничке заједнице расте и опада с растом и опадањем субјективног значаја који за њих има сваки од тих „атрибута припадности“; њихово истицање, снажење и удруживање утиче на јачање осећања заједничког идентитета и саме заједнице/етније/нације, а њихово слабљење и губитак воде распаду или њеном апсорбовању.⁴³⁾

Проблем с културним разликама као границама међу етницама састоји се у томе што су оне с једне стране нужне, а с друге стране онда када добију политичке импликације могу постати из-

41) Раденовић, С., „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 3/2, 2006.

42) Смит, А., нав. дело, стр. 52.

43) Етничку групу Смит одређује као „тип културног колективитета који ставља нагласак на улогу митова о лози и историјска сећања, и који се препознаје по једној или више културних разлика“, као што су језик, вера, обичаји или институције. (Смит, А., нав. дело, стр. 41, 44)

вориште међуетничке дистанце/сукоба.⁴⁴⁾ Поистовећивање културног идентитета са етничким и религијским нуди добру основу за њихову политичке злоупотребе. Машинерија „произвођења непријатеља“ ради на погонску снагу етничких стереотипа и њихове „инстант“ снаге да мобилише масе.

Етничке границе и њихово одржавање тежиште су истраживања Фредерика Барта, по којем су оне примарније у анализи него издвајање једног претпостављеног културног „језгра“ на основу којег би били тумачени сви облици промене. Јер по њему, управо је етничка граница носилац дистинктивног карактера а не културни материјал одређене етнице.⁴⁵⁾ На основу увида у то да су знаци за разликовање/утврђивање граница променљиви, аутор идентитет схвата као процесуалан а не систематичан, а и сама култура не сагледава се као датост већ као „резултанта са различитим садржајем“.⁴⁶⁾

Барт у приступу етницитету полази од две темељне поставке: „међуетничке границе могу бити врло порозне а да то не утиче на интегритет група у контакту, све док процеси искључивања и инкорпорације обезбеђују опстанак категорија кроз које се људи идентификују; с друге стране етничке групе постоје само кроз низ контраста који их издвајају од околине.“⁴⁷⁾ Ако одређена етница одржава свој идентитет и онда када њени припадници ступају у интеракцију с припадницима других етница, „то имплицира постојање критеријума за одређивање припадности, те начина за манифестно изражавање припадности и искључености“.⁴⁸⁾

Иако су етничке границе друштвене границе које могу имати и територијалну основу, етничка група „није сама по себи ентитет, већ један облик организовања препознатљив по контрастима између културних атрибута и унакрсних израза и начина по којима се људи сврставају позивањем на сличности и разлике.“⁴⁹⁾ Реч је о

44) Жунић, Д., нав. дело, стр. 16.

45) Раденовић, С, нав. дело, стр. 229.

46) Формозо, Б., нав. дело, стр. 300. Једно од најутицајнијих становишта везаних за проблем етницитета представља схватање Фредерика Барта садржано у његовом делу објављеном још 1969, а код нас 1997, под називом „Етничке групе и њихове границе“ у Ф. Путиња, Ж. Стреф-Фенар, (ур.), *Теорије о етницитету*, Библиотека XX век, Београд

47) Формозо, Б., нав. дело, стр. 301.

48) Барт, Ф., према Раденовић, С., нав. дело, стр. 229.

49) Фредерик Барт национални идентитет види као битну одредницу нације. Тако је по њему је најважнија карактеристика нације постојање „скупа чланова који сами себе идентификују, а и у очима других бивају идентификовани као категорија коју је немогуће не разликовати од осталих категорија истог реда“ (Барт, 1997, 216) Дакле, за национални

„категоријама атрибуирања и идентификације које спроводе сами актери“⁵⁰⁾ кроз разликовање „нас“ од „њих“ које учвршћује идентитет. Етницитет се тако може схватити као „континуирани процес дихотомизације између чланова групе и оних изван ње, који се потврђује у друштвеној интеракцији“.⁵¹⁾

Овакво динамичко поимање етницитета не постулира га као непроменљив и аисторичан скуп „културних црта“ (веровања, вредности, језика, норми, симбола, обреда и обичаја) које би се као такве преносиле са генерације на генерацију у оквиру једне етнице, напротив – као происходећег „из акција и реакција између етничких група“; као нешто што се формира и развија у њиховој интеракцији, процесима укључивања и искључивања који успостављају границе, а унутар друштвене организације која се непрекидно одвија и развија. У поменутим процесима „културне црте“ које се узимају у обзир не представљају збир објективних разлика, већ само оних које сами актери сматрају значајним. Диференцирајућа обележја могу се, дакле, у одређеном периоду мењати, губити значење или уступати место другим обележјима.⁵²⁾

Минимизирање значаја и кохерентности наслеђених културних схема представља, међутим, једну од важних слабости Бартовог приступа; он губи из вида да су „друштвени актери позвани да се сналазе у социокултурном систему који је пре тога постојао и који свака генерација мења на основу ограниченог броја могућности“.⁵³⁾ Преношењем идентитетске конструкције на границу која раздваја групу од њених суседа, значења културних кодова сагледавају се преуско, унутар контекста у којем се свде на дистинктивне црте у односу на „странце“.⁵⁴⁾

На крају овог разматрања карактера трајности и променљивости етничког идентитета, можемо се сложити са тезом, да се средишњи парадокс етницитета састоји у „коегзистенцији мене и трајности, стално другачијег индивидуалног и културног израза, у оквиру јасно одређених друштвених и културних параметара“. На-

идентитет је битна како субјективна идентификација са одређеном групом, тако и идентификовање дате групе од стране неприпадника. Национални идентитет се формира само у контрасту према другим нацијама, и у сталном редефинисању у зависности од односа према другим групама.“ (уп. Милошевић Ђоршевић, Ј., нав. дело, стр. 134; Формозо, нав. дело, стр. 301)

50) Раденовић, С., нав. дело, стр. 229.

51) Голубовић, З., нав. дело, стр. 74-75.

52) Раденовић, С., нав. дело, стр. 229.

53) Раденовић, С., стр. 229.

54) Формозо, Б., нав. дело, стр. 301-302.

слеђе традиције које једна генерација прима од друге у мање или више измењеном облику, јавља се у форми културних параметара који „омеђују перспективу у културну садржину дате заједнице.“⁵⁵⁾

Променљивост етничких граница и извесна пластичност културног идентитета припадника етничке заједнице упућују на „концентричност“ као својство етничких, и уопште колективних културних удруживања, односно на променљивост чеоних позиција „концентричних кругова етничког идентитета и верности“ из политичких, економских, демографских и других разлога.⁵⁶⁾ Али то не значи да је прихватљиво безгранично наглашавање карактера променљивости етничких граница или флуидности њихове културне садржине. Јер, тиме бисмо се лишили средства за објашњавање успостављања етничких веза и заједница уопште, „укинули могућност конституисања идентитета који нису били само узастопно пролазни тренуци у перцепцијама, ставовима и сентиментима субјеката идентификације“; и не бисмо могли објаснити настајање колективности, „обликовање групе из мноштва тренутака индивидуалног сентимента, перцепције и сећања“.⁵⁷⁾ Оно што је свакако несумњиво јесте чињеница да етничитет испољава и постојаност и променљивост зависно од циљева посматрача и његове удаљености од дате културне појаве. С обзиром на бројност његових „субјективних компоненти“ он може бити схваћен као „несводива чињеница људског понашања“, или пак сведен на само један од „историјских облика идентификације“. Када је реч о „етничком сродству“, њега је данас прихватљиво тумачити само метафорички, као имагинарно сродство оваплоћено у линији културног афинитета кроз заједничке митове, културу сећања, заједничке симболе и вредности.⁵⁸⁾

Полазећи од коегзистенције трајности и промене као централне контроверзе не само етничитета него и уопште идентитета (културног и националног), постаје упутна Смитова сугестија да би његова истраживања требало да разматрају „међусобно повезане процесе који чине „двоструку спиралу“ етничких идентитета: „с једне стране појава есенцијализације својстава која наводи групе да себе замишљају као друштвене врсте, и с друге стране ства-

55) Својеврсна традиција слика, култова, обичаја, обреда, артефаката, као и одређени митови/ историјски догађаји, хероји, симболи и вредности обликују „ризницу етничке културе коју ће заједница селективно користити из генерације у генерацију“. Смит, А., нав. дело, стр. 65.

56) Смит, А., нав. дело, стр. 44-45.

57) Смит, А., нав. дело, стр. 45.

58) Смит, А., нав. дело, стр. 46.

рање флексибилних друштвених граница које те исте групе воде да се шире или да се деле.“⁵⁹⁾

Између етничког и националног идентитета могуће је успоставити бројне релације, од којих је једна од релевантнијих свакако она везана за културну конфигурацију реализовану кроз линије културних афинитета, о којој је било речи.⁶⁰⁾ Али то не умањује важност разликовања појмова „нације“ „етничитета“. На основама те разлике изграђења су и два базично различита модела нације: етнички и грађански. Ова супротстављеност свакако је и релативна и варљива, будући да су обе концепције нераскидиво повезане, иако различито истицане зависно од политичких и друштвених околности.⁶¹⁾

Иако су национални и етнички идентитет различити феномени који се не могу поистовећивати, проучавање националног идентитета као друштвеног конструкта подразумева истраживање његових културолошких основа које су великим делом подударне са оним етничког, бар судећи по одредницама које је издвојио Смит. Како аутор истиче, схватајући национализам као планетарну форму културе, реч је о преплитању идеологије, језика, митологије, симболизма и свести који дају темељ националном идентитету.⁶²⁾

59) Формозо, Б., нав. дело, стр. 307.

60) Иако са доласком национализма започиње његово дејство на обликовање националног идентитета, овај се може исправно разумети само истраживањем његове друштвене и културне матрице, која је по Смиту „много тога дуговала присуству премодерних етница и постепеном јављању националних држава на западу“. Националистички језик и симболика обухватнији су од идеологије или идеолошког покрета, како истиче Смит, и они повезују ту идеологију с „масовним сентиментима“ ширих делова означене популације, нарочито посредством парола, симбола и церемонија; они у исти мах захватају и когнитивну и експресивну димензију, спајајући се с обухватнијим стремљењима и осећањима, како међу елитама тако и међу ширим слојевима (Смит, Е., нав. дело, стр. 118)

61) Први модел везује се за немачки романтизам и „тежњу за племенским јединством, које се заснива на приписаним принципима, историјским легендама и митовима. Друго схватање нацију дефинише културолошки „као заједницу одређену културним и политичким идентитетом, подразумевајући да етничка група није конститутивна за појам нације нити за државу“. (Голубовић, З., нав. дело стр. 74) На основама сродне поделе на објективну и субјективну концепцију нације, према првој, француској (наводно произашлој из Револуције) припадност нацији израз је рационалног и уговорног избора припадности заједници, а према другој, означеној као немачка (која се повезује се са покретом романтизма) национална припадност се одређује према етничким и културним критеријумима (Тијес, А.М., нав. дело, стр. 333)

62) Жунџи, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12; <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРА

Према најопштијем и уобичајеном савременом одређењу, нација се дефинише као „људска група углавном доста широка коју карактерише свест о јединству (историјском, друштвеном, културном) и жеља да се живи заједно“.⁶³⁾ Културно јединство нације, међутим, представља појам чије тумачење прате оштре контриверзе.

Појам „идентитет“ удружен са појмом „култура“ доживео је савремени научни и медијски успех. Како истиче Жан-Клод Руано-Борбалан, овај успех концепта потиче од чињенице да је овај концепт омогућио „да се наругамо старој расној теорији антрополога, која је подвргла колонизирани народи неограниченој доминацији“.⁶⁴⁾ Данашња употреба појма идентитета удруженог с појмом култура је, међутим, у најмању руку двосмислена, а за неке ауторе и проблематична. У контексту одбране права угњетених, мањина, како наводи Борбалан, овај концепт „истовремено служи и да овековечи диференцијализам који није далеко од идеје о раси и може да подржи све национализме, ксенофобизме и етноцентризме“.⁶⁵⁾ Упркос чињеници да појам културног идентитета може да конвергира са идејама интеркултурног дијалога, остаје негативни значењски потенцијал који се везује за екстреме поимања јединства националне културе, а са њим контроверзе у тумачењу.⁶⁶⁾

Иако осећање културне посебности не представља нужан услов очувања одлика својственох одређеној култури, оно се ипак сматра важним фактором трајности и изразитог одвајања „културно једнородних група“. Знањаци је принципу посебности који су прихватили сви чланови приписивао основну функцији дефинисања „друштвених јединица културног карактера“; принцип издвајања тих група је „заједништво прихваћених вредности“.⁶⁷⁾ На трагу ове идеје о јединству заједничких вредности, Дејвид Милер заједничку јавну културу схвата као базичну претпоставку националног идентитета. За њега брига за кохерентност и интегритет националне културе има и историјску димензију, а кад је тако, како

63) Тијес, А.М., нав. дело, стр. 333.

64) Борбалан, Ж. К., нав. дело, стр. 423-424.

65) Борбалан, Ж.К., нав. дело, стр. 424.

66) О редукцијама мултикултуралистичког дискурса везаним за проблем културног идентитета опширније у Пешић, М., Новаковић, А., „Проблем идентитета и мултикултурализам“, *Српска политичка мисао*,

67) Клосковска, А., *Социологија културе*, Чигоја штампа, Београд, 2005, стр. 62.

истиче Кевин Робинс, она се претвара у преокупацију наслеђем и континуитетом.⁶⁸⁾

Осим стабилности и кохерентности заједничког идентитета и припадности, важан је и њихово однос са етичким и политичким животом заједнице, јер по Милеру „управо заједничка култура и веровања заједнице стварају основе етичке и политичке акције. Заједнички идентитет носи са собом узајамну лојалност и тиме се повећава уверење да ће други узвратити кооперативним понашањем ономе ко се за њега опредељује“. У том смислу, „замишљена заједница је заједница обавеза.“⁶⁹⁾ Међутим, чињеница је људи и имају интерес да обликују свет у сарадњи са дугима са којима се по нечему важном заједнички идентификују.

Свест о припадности властитој нацији, тзв. „осећај за ми“, односно „доживљај посебности“, све су то ознаке „имагинарног заједништва“ које омогућава појединцу да се идентификује са целином симболичког наслеђа свог народа и да из тог доживљаја црпи лично задовољство. Симболичке вредности представљају један од резултата деловања културе у односу на које је то осећање основано, „јер учесник-прималац заиста учествује у стварању, сагласно са комуникативном концепцијом културе“. Доживљај културног заједништва представља и важан чинилац интеграције заједнице. *Идеолошка отаџбина* као „комплекс вредности које су рефлексивно постале део свести и обичајна веза путем навика, која је делимично нерелексивна, реализујући се у деловању, а посебно у језику“ представља релевантан „чинилац посредовања у друштвеним односима, у сагласности је са везом сопствене групе, мада ову везу не исцрпљује.“⁷⁰⁾

68) Истичући идеју нужности националне културе као такве и неминовности онога што је одређена нација постала, Милер сматра неприхватљивом идеју о националном идентитету као арбитарном или фиктивном, јер, како истиче, није могуће да људи на своју националност гледају као на пуку историјску случајност, према Робинс, К., „Ка Лодону: граду изван нације“, *Студије културе* (ур. Ђорђевић, Ј.), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 589-590.

69) Милер, Д, према, Робинс, К., нав. дело, стр. 589.

70) Инструменталност и аутотеличност тесно су испреплетене у функционисању симболичке културе. Пример таквог њиховог сложеног повезивања представља, по Клоковској управо народна култура посматрана из тог угла који је Осовски повезивао са појмом „идеолошка отаџбина“ који обухвата целину ставова групе и „њихових корелата према заједничком фонду просторних, уметничких, интелектуалних, идеолошких и религиозних симбола који се сматрају производом и наслеђем групе“. Интернализација ових вредности „доводи се у везу са убеђењем у њихов посебан однос са сопственом групом, са њеном историјском судбином, карактером, начином деловања. Однос према тим вредностима као према сопственим, мада колективним има двојак утицаја који се манифестује у сфери индивидуалних доживљаја и самооцене појединаца као и у области друштвене културе. Клоковска, А., нав. дело, стр. 353-355.

Друштвене вредности представљају једно од важних подручја културног идентитета, јер чине главни референтни оквир за целокупно мишљење и понашање појединаца.⁷¹⁾ Флоријан Знањецки постулирао је „друштвени аксионормативни ситем“ који чине „обрасци вредности и норме понашања као основе постојања и уједињавања свих културних феномена, као њихов заједнички принцип“. Као елемент заједничког симболичког система, вредности „одређују начине оријентације делатних људи према предметима и класама предмета“, пружајући принципе вршења избора⁷²⁾ у оквиру алтернатива разних оријентација које се појављују у да тој ситуацији, што по Парсонсу представља суштину друштвених процеса.⁷³⁾

Људска култура са својим бројним нормама, обрасцима и симболички кодираним чињеницама које нису резултат само сопствених већ и друштвених, историјских искустава, ствара мноштво прилика за аксиолошку дисонанцу. Постоје, међутим, примери таквих функција симболичке културе која не рађа једино амбиваленцију у људској свести, већ и омогућава њено елиминисање. Таква је улога бројних религијских, филозофских, идеолошких концепција, како истиче Клоковска, „које су у историји културе давале принципе, правила, хијерархије вредности, одређујући једну начелну, главну и надређену скалу“ (мање или више обавезну за одређене људе у одређеним епохама или бар сигурно у одређеним ситуацијама).⁷⁴⁾ Оне пружају аксиолошку кохеренцију системима социјалне/националне идентификације посредством симболичких система културе.

Са становишта студија културе, међутим, споран је сам појам јединствене националне културе, менталитета и других „романтичарских појмова који нацију посматрају као монолитну и интегрисану“. Јер такво схватање нације искључује „оно што је основна идеја студија културе – личне и групне идентитете, класне генерацијске, етничке, расне, родне поткултуре.“ Јединство нације

71) Голубовић, З., нав. дело, стр. 35-36.

72) Парсонс аналитички издваја „три механизма токова тих процеса: по мотивационој оријентацији, по оријентацији на вредности и на културне обрасце“. (Клоковска, А., нав. дело, стр. 113)

73) Да би се одредио узајамни однос семиотичког и аксиолошког критеријума симболичке културе, потребна је релација са појмом значења. Међутим, како истиче Клоковска, оба аутора нејасно формулишу проблем повезаности вредности са сфером знакова и симбола. (Клоковска, А., нав. дело, стр. 114-115)

74) Клоковска, А., нав. дело, стр. 124-125.

је „замишљено или измишљено да би се борило против разноликости, антагонизама и друштвене диманике“.⁷⁵⁾

Схватање националне културе као непроменљиве стереотипне матрице која затвара друштвене групе у некакав статички оклоп, једна је од двеју неприхватљивих крајности у њеног тумачења. Како истиче К. Камилџери, „стварање култа које тражи непроменљивост културних облика, први је облик њихове супстанцијализације“. А већина творевина које се уобичајено називају нацијама садржи разне мешавине најразличитијих културних атрибута и не могу се сводити на неколико обележја. Не постоје „чисте културе“. Многа појединачна културна обележја надилазе границе и не могу се – или се могу само привидно ограничити према политичким категоријама (нпр. разликовање српског и хрватског језика, или низоземског и фламанског).⁷⁶⁾ Међутим, као што је тачно да култура не може послужити за класификовање људи на нације, тачно је и то да је нација одређена културом и то у више смислова те речи.

Кретање појединаца кроз разне културе и поткултуре отвара могућност за преферирање и дистанцирање по сопственом избору, за успостављање сопствене „културне формуле“⁷⁷⁾, односно постижање „сложене кохерентности“.⁷⁸⁾ Како истиче Камилџери, „културе се мењају а појединци усвајају за себе различите стратегије.“⁷⁹⁾ Ту се већ крећемо у правцу друге неприхватљиве крајности тумачења културе, према ситуационистичком гледишту по којем се „системи колективног значаја праве према потребама људи, чији је удео променљивости велики у интеракцији са околинама које се и саме мењају и мењају проблеме са којима се суочавају“.⁸⁰⁾ Културе јесу историјске еволутивне творевине (што релативизује појам „културе порекла“) и које, уз то, много дугују узајамном прожимању. Али култура није ни примордијалистички „збир ванвременских одлика“ нити је „инертни ресурс“ на шта је у основи своде инструменталисти. Она јесте иманентно променљива, зато што постоји и функционише у условима перманентне акултурације, али према

75) Робинс, К., нав. дело, стр. 586.

76) Камилџери К., (2009) „Културне стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(и)*, Слио, Београд, стр. 108.

77) Камилџери, К., нав. дело, стр. 106.

78) Камилџери, К., нав. дело стр. 108.

79) Камилџери, К., нав. дело, стр. 105.

80) Камилџери, К., нав. дело, стр. 106.

најчешће ограниченим могућностима и истовремено је процесуална и системска (отворени систем).⁸¹⁾

Како би се превазишле значењске неодређености и забуне, потребно је одустати од било какве есенцијалистичке употребе појма културни идентитет. То, међутим, не значи сложити се са тезом да „идентитет и култура нису ни традиције ни менталитети, већ представе које је изградила не тако дуга историја и активирани су зависно од околности“. Позивање на идентитет или културу не може се сагледавати само као „израз идентитетских стратегија, одбране од владајућих или искључених друштвених група.“⁸²⁾ Нити се може сводити на „политичку стратегију“ колико год нам друштвена стварност давала примера за такву праксу. Јер то није цела истина о његовом друштвеном функционисању.

Релације између културе и националног идентитета које овде разматрамо у категоријама односа сталности и промене, сагледане у општијем контексту део су шире динамике односа процеса дифузије и процеса интеграције иманентних свакој култури. За опсервирање карактера сталности националних идентификација утемељеног у култури, појам „културни образац“ (pattern of culture)⁸³⁾ показује се функционалним, уз све условности његове савремене употребе. Наиме, као централни појам у тумачењу феномена интеграције културе, културни образац фигурирао је у научном дискурсу, али је у савременом углавном оспораван (и великим делом одбачен). Тако је схватање америчке културалистичке струје која културне обрасце одређује као „културне моделе који обликују начине живота и начине представљања чланова неког друштва“ одбачено, јер је у основи сводило културе на непроменљиве функције друштвених колективитета.⁸⁴⁾

Описе културних целина створених по хармоничном образцу, са јасно одређеним границама треба, међутим, схватити не као верну реконструкцију стварности, већ пре као „арбитрарне конструкције“ истраживача, корисне не толико као инструменти објашњавања принципа културне интеграције, већ њеног описа и разумевања њених карактеристичних обележја.⁸⁵⁾ Подсетимо се Парсонсовог одређења по којем је главна функција културе као друштвеног подсистема одржавање обрасца и граница система

81) Формозо, Б., нав. дело, стр. 307.

82) Борбалан, Ж. К., нав. дело, стр. 424.

83) Рут Бенедикт, *Обрасци културе*, Просвета, Београд, 1976.

84) Халперн, К., „Изградња идентитета“, *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2009, стр. 12.

85) Клосковска, А., нав. дело, 61.

својствених датом друштву.⁸⁶⁾ Уз сав опрез према „тенденцији великог уједначавања системских модела“, неспорно је да култура врши такве функције, али под условом да друштвено-културне системе схватимо као отворене, само релативно изоловане системе који остају у интеракцији са ситуационим контекстом, а уз то имају и процесуални карактер: подлежу унутрашњим променама. Јер културе се додирују на својим периферијама и подлежу, кроз међусобне утицаје, процесима дифузије. „И фактор иманентних историјских преображаја, као и променљивост граница подједнако узрокују да интеграција ниједне културе није непроменљиво и апсолутно стање“.⁸⁷⁾

Хомогеност културе у односу на сваку од њених основних карактеристика представља увек само оквир „унутар којег се налази спектар разноврсних нијанси које одговарају индивидуалним варијантама реализације норми и културних образаца“.⁸⁸⁾ У великим и сложеним друштвима, „и поред прецизно одређене политичке организације и граница, могу да постоје многе енклаве друштвених група и кругова који се одликују различитим варијантама културних обележја, а то је могуће пре свега у односу на језик, уметност, идеологију, веровања и науку“. Обимност друштва и сложеност његове структуре повлаче собом и његову хетерогеност с обзиром на одређене карактеристике његове „глобалне културе“. Јер, гранично поље одлика и културних утицаја који се међусобно мешају простире се преко формалних граница. Међутим, бројна антрополошка истраживања описаног карактера ипак дозвољавају да се утврди „тенденција заједничког појављивања неких културних одлика које или подлежу дифузији или се формирају у иманентном процесу развоја“.⁸⁹⁾

Савремена промишљања феномена колективности уважавају чињеницу да појединци одржавају бројне и разноврсне, врло променљиве везе са својим заједницама и својим веровањима. Стицање културног идентитета, који традиционално обележавају хомогеније заједнице, данас изгледа још отвореније.⁹⁰⁾ Појам колективног културног идентитета, међутим, не претпоставља ну-

86) Парсонс, Т., *Модерна друштва*, Градина, Ниш, 1992.

87) Клосковска, А., нав. дело, стр. 52.

88) Седам основних елемената културе, по Антоњини Клосковској су: економска организација; политичка организованост, структура локалне заједнице; језик; фолклор и уметност, идеологија и веровања; и наука. (Клосковска, А., нав. дело, стр. 59)

89) Клосковска А., нав. дело, стр. 59-61.

90) Руано-Борбалан, Ж.К., „Изградња идентитета“, *Идентитет(и)*, Clio, Београд, 2009, стр. 12.

жно једнообразност културних елемената током генерација, већ „осећање континуитета из генерације у генерацију дате културне популационе јединице“, утемељено на „основном ткиву културних елемената“.⁹¹⁾

Култура као „симболички универзум“ пружа појединцима, за адаптацију неопходан референтни оквир, својим значењима, вредностима и правилима; а културни идентитет даје им нешто својеврсно, што је специфична одлика људске врсте и то „на двоструки начин: као „генеричка култура“, односно као начин на који су људска бића организована, и као „диференцијална култура“, тј. као историјска спецификација прве и својеврсне интерпретација општег (људског) начина живота. Као интерпретација дате друштвене реалности, култура омогућује конкретније ситуирање индивидуа у социјални контекст, јер пружа могућност разумевања специфичних значења која се разликују од културе до културе и дају једној популацији својеврност, а не само заједнички оквир“.⁹²⁾ У том смислу, културни стереотипи имају важну улогу у остваривању културног идентитета. Они функционишу као „системи нормативних постулата“, односно „структуре перцепције/интерпретације света“, „у смислу серија замисли које су схематизоване путем социјализације и образовања“.⁹³⁾ Основу тог процеса чини способност симболизације и разумевања значења унутар заједничког оквира интерпретације света и понашања.

Појединци доживљавају свет разумевајући на одређени начин, што је својеврсна „интерпретација у интерсубјективној размени са другима“, „када конструишемо значења, ми ‘читамо’ дух (mind) других; стварање значења „подразумева ситуирање израза и догађаја у структуриране оквире који се повезују са оним што нам је познато и који омогућују наше сналажење у свом сопственом свету“.⁹⁴⁾ Језик се у том процесу друштвеног означавања јавља

91) То основно ткиво културних елемената састоји се од тзв. „културе сећања“, од представа о „колективној судбини“ дате културне популационе јединице и њене културе; на темељним обрасцима мита, симбола и вредности који спајају узастопне генерације припадника популационе јединице, одвајајући их од „неприпадника“, око којих се учвршћују црте културне диференцијације. Смит, А., нав. дело, стр. 46-47, 227-228.

92) Голубовић, З., нав. дело, стр. 33.

93) Nuttin, J, 1980, према Голубовић, З., нав. дело, стр. 33. О смислу и значају стереотипа у дискусијама нације опширније у „Национални идентитет у дискурзивној пракси: једно промишљање у мултидисциплинарном кључу“, *Политичка ревија*, 2/2012, Београд, стр. 1-27.

94) Разумевање значења зависи од тога како ће их разумети други са којима живимо у истој култури, а то је примарни предуслов људске солидарности, како истиче Загорка Голубовић. Култура и индивидуалност учествују узајамно у стварању значења, „јер схватити значење (to grasp a meaning) и препознати се у том чину ствара основу да бо људска бића

као посредујућа сфера између појединаца и културе, будући да „изражава сазнање и искуство *свих* људи, а не само персонално искуство“; јер посредством речи као носилаца симболичких садржаја „свака индивидуа учествује у некој врсти ‘објективног’ света свих других људи“, ⁹⁵⁾ односно у заједничком „симболичком универзуму“ властите културе.⁹⁶⁾

Иако је у научном приступу националном идентитету одавно одбачено схватање по коме је национално осећање по природи дато, његове основе ипак јесу на специфичан начин „дате“. Карактер и садржај те датости веома су комплексни, тешко рашчлањиви и зависни од бројних фактора; али извесно је да та датост не значи непроменљивост и њено уважавање не води есенцијализацији. С једне стране, национални идентитет је социјално програмиран, посредством механизма социјализације, система образовања и доминантних образаца идентификације и културних вредности у јавној сфери; с друге стране, будући да се индивидуалнопсихолошки релизује он је пре свега део индивидуалне идентитетске формуле унутар које, у складу са личним изборима појединца, може да буде јаче или слабије изражен, или одсуствује. Исто тако, у складу са властитим културним преференцијама, појединац усваја елементе своје културе и одређује степен у којем ће они бити одређујући за његов културни идентитет. Ипак, уз све ове условности, култура остаје примарни оквир/контекст индивидуалних избора, што представља једну од базичних аргументација мултикултуралистичких залагања за заштиту права мањинских група на властиту културу.

На крају је, као вид закључка, могуће делимично се сложити с тезом да је „коегзистенцији мене и трајности“, као стално дру-

живела заједно у симболички регулисаном систему.“(Brunner, J., према, Голубовић, З., стр. 34)

95) Nuttin, J., према Голубовић, З., нав. дело, стр. 34.

96) Међутим, оваква поставка заправо тек отвара низ сложених питања, попут оних везаних за интернализацију доминантних симбола у датој заједници и стварање заједничких вредности око њих. Део одговора свакако лежи у тзв. „знаковима са приписаним значењем“ (*assigns*), чије је значење условљено употребом већ постојећих познатих знакова. Ова врста знакова има значајну улогу у људској култури. Посредством њих могуће је преношење резултата друштвених искустава које појединци не морају да стичу лично; посредством њих врши се трансмисија културне баштине и кумулација културе; њиховом употребом могуће је да се у људску свест уносе представе појава и предмета који не постоје у спољашњој стварности, а управо ове представе заузимају важно место у симболичкој култури. (Клосковска, А., нав. дело, стр. 93)

гачији индивидуални и културни израз у оквиру јасно одређених друштвених и културних параметара, динамика својствена националним идентификацијама. Наслеђе традиције трансгенерацијски се преноси у форми културних параметара који „омеђују перспективу и културну садржину дате заједнице“.⁹⁷⁾ Национална традиција непосредно је везана за проблем опште сагласности око минимума корпуса традиционалних вредности које се не би доводиле у питања, проблема подложног мистификацији, идеологизацији и/или инструментализацији у јавним дискурсима.

Идеја да је изградња разлика, као основа за самоидентификацију колектива, променљив продукт подложен обликовању прихватљива је само у мери у којој то уважава културолошке механизме и процесе означавања који дају карактер специфичног континуитета националним идентификацијама, кроз успостављање симболичко-аксиолошких структура као облика трајности унутар динамике промена иманентних друштву и култури уопште. У том смислу је разматрање језика као инхерентног и суштинског обележја националног идентитета било парадигматично.

Осим језика о сталности функција можемо говорити и у смислу оних које сам национални идентитет врши и око којих чак постоји консензус између „традиционалиста“ и „модерниста“: национални идентитет на спољашњем плану одређује/обезбеђује „друштвени, економски и политички простор у коме припадници нације егзистирају“; на унутрашњем плану његове функције се огледају у процесима социјализације појединаца за држављанина и грађанина дотичне нације; кроз рапартоар заједничких вредности, симбола и традиција који ствара споне, претпоставке за „сарадњу супротстављених социјалних слојева и њихово прихватање заједничких вредности и традиција, односно јединствено колективно самодефинисање“.⁹⁸⁾

97) Својеврсна традиција слика, култова, обичаја, обреда, артефаката, као и одређени митови/историјски догађаји, хероји, симболи и вредности обликују „ризницу етничке културе коју ће заједница селективно користити из генерације у генерацију“. Смит, А., нав. дело, стр. 65.

98) Цветковић, В.Н., „Национални идентитет и реконструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)“, *Филозофија и друштво*, XIX-XX, 2002, Београд, стр. 53; Уп. Смит, Е, нав. дело, стр. 32-34.

Milena Pesic

NATIONAL IDENTITY: BETWEEN CONTINUITY AND VARIABILITY

Summary

The starting point of this paper - that the social phenomena of nations and national identity can not be reduced without unacceptable reduction in the form of ideology or policy, but that they should be viewed broadly, in the anthropological and cultural lines and always in socio-cultural context, so they fully understand, was developed through consideration of cultural level of national identity, understood as a social construct, connecting ideas of Benedict Anderson, Anthony Smith and Jean-Francois Bajar. Central line problematization in this paper was given, the route / duration / distinctness: konstruisanost / volatility / fluidity, has been developed through two conceptual connections: the establishment of links between ethnic and national identity considerations from the perspective of their common "cultural configuration" which is the basis offered Smith, along with that, as opposed to form his views, taken, and observations of the interactive dynamics of establishing and changing ethnic boundaries, with a focus on ideas of Frederich Barth. Another direction thematization of durability and volatility led through rethinking the concept of cultural identity through the presentation of the basic controversy in the interpretation of its relationship with national identity on the line essentialisation - relativism. Concluding remarks led to a partial acceptance of the thesis that the construction of difference, as the basis for collective self-identification, subject to changing product design, but only to the extent that it respects the cultural mechanisms and processes of signification that give character to a specific continuity of national identifications, through the establishment of a symbolic-axiological structure as a form of life within the dynamics of change immanent to society and culture in general.

Key words: national identity, ethnicity, social construct, culture, politics, cultural identity, continuity and change, the boundaries

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон, Б., *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
Базих, Ј., „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, 4/2011, Београд.
Бајар, Ж. Ф., „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2009, стр. 384-391

- Борбалан, Ж.К., „Идентитет, ресурс за акцију“ *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2009, стр. 419-424.
- Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, 2001.
- Бодрожић, Ђ., „Нација и глобализација – идентитет и интерес“, *Политичка ревија* 2/2011, Београд, стр. 17-40.
- Вукчевић, Д. М., „Европски и национални идентитет у процесу европске интеграције – неофункционалистичко виђење“, *Српска политичка мисао*, 2/2011, Београд, стр. 99-110.
- Голубовић, З., *Ја и други. Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Република, Београд, 1999.
- Деспотовић, Љ., Ђурић, Ж., „О српском геополитичком идентитету“, *Српска политичка мисао*, 2/2012, Београд, стр. 11-40.
- Дундаш, Б., „Културе идентитет. О њиховом проблематичном односу“, у *Зборник радова IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (ур. Љ. Суботић) Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2006, стр. 159-170.
- Ђерић, Г., *Пр(а)во лице множинске*, Београд, 2005.
- Жунић, Д., *Национализам и књижевност* <http://rss.archives.ceu.hu/archivve/00001127/01/133.pdf>
- Камијери К., „Културе и стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(и)*, Clío, Београд, 2009, стр. 105-113.
- Клосковска, А., *Социологија културе*, Чигоја штампа, Београд, 2005.
- Кодрић, С., „Идеологија националног идентитета и националне културе“, у зборнику *У част Пера Јаковсена*, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, 2010, стр. 225-239.
- Марковић С, Бесермењ С., „’Културни национализам’ у политичкој мисли код Срба почетком 20. века“, *Српска политичка мисао*, 4/2011, Београд, 2011, стр. 377-394.
- Матић, П., „Глобализација и национални идентитет“, *Српска политичка мисао*, 1-2/2006, Београд, стр. 103-118.
- Милошевић-Ђорђевић, Ј., „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, 36 (2), 2003, стр. 125-140.
- Милошевић Ђорђевић, Ј., „Облици операционализације националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, 3/2011, Београд, 2011, стр. 11-23.
- Недељковић, С., *Част, крв и сузе. Огледи из антропологије етничитета и национализма*, Београд, 2007.
- Новаковић, А., „Замишљеност или измишљеност нације“, *Политичка ревија*, 4/2009, стр. 187-198.
- Rapport, N., Overing J., „Culture“, in: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, London: Routledge, 2000, pp. 92–102.
- Павловић, М., „Глобализација и регионални културни идентитет“, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Београд, 1991.
- Пешић, М., Новаковић, А., „Проблем идентитета и мултикултурализам“, *Српска политичка мисао*, 2/2010, Београд, стр. 141-164.
- Пешић, М., „Национални идентитет и дискурзивна пракса“, *Политичка ревија*, 2/2012, Београд, стр. 1-27.

- Раденовић, С., „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 31, Београд, 2006.
- Рот, К., *Слике у главама*, Београд, 2000.
- Робинс К. „Ка Лондону: граду изван нације“, *Студије културе*, (прир. Ђорђевић, Ј), Службени гласник, Београд, 2008.
- Смит, А., *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.
- Стојадиновић, М., „Питање националног идентитета у XXI“, *Политичка ревија*, 1-2/2011, Београд, стр. 115-128.
- Суботић, М., „Српски национални идентитет – историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, 3/2011, Београд, стр. 1-34.
- Суботић, Д., „Два обрасца националног и државног идентитета – традиционални, органски и модерни, либерални“, *Политичка ревија*, 1/2001, Београд, стр. 9-24.
- Тијес, А.М., „Културна производња европских нација“, *Идентитет(у)*, Clío, Београд, 2009.
- Формозе, Б., „Расправе о етницитету“, *Идентитет(у)*, Clío, Београд, 2009.
- Халперн, К., Руано-Борбалан К., прир, *Идентитет(у)*, Clío, Београд, 2009.
- Хол, С., „Које треба 'идентитет'?“, *Реч*, 64/10, Београд, 2001.
- Цветковић, В.Н., „Национални идентитет и реконструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)“, *Филозофија и друштво*, Београд, XIX-XX, 2002, стр. 51-75.

Resume

Constructionist approach to national identity as the most general starting point of this article assumed that he constructs as socio-psychological phenomenon in life, as a joint product of pre-given "primordial ties" cultural background, or a kind of "cultural givens" of the adopted process of socialization, and the choices that individual makes his next interests, cultural and political / ideological preferences. In addition to the basic setting of national identity as a socio-historical construct, here applied approach combines the one hand: the elements primordialistic understanding of identity in the form of respect that any sort of cultural "givens" on whose basis a system of representations been built on his "nativeness", and note the significance of here given the subjective component of national identity - an awareness of community, of belonging, the existence of specific emotions (sentiments of deep, unspeakable, and unchangeable connection with the nation), all that enters into the content of "imagining" the nation, in Anderson's sense. On the other hand, departs from the rational basis of identity, political and pragmatic interests and constructs that underlie the common nationality, and that we should not lose sight of in the study of any aspect of this phenomenon. The starting point of this paper - that the social phenomena of nations and national identity can not be reduced without unacceptable reduction in the form of ideology or policy, but that they

should be viewed broadly, in the anthropological and cultural lines and is always in socio-cultural context so they more fully understood, developed through an introductory review of the cultural level of national identity, understood as a social construct, connecting ideas of Benedict Anderson, Anthony Smith and Jean-Francois Bajar. The concept of subjective imagination as the basis of national identification Benedict Anderson's deepening cultural roots of nationalism set in the heart of understanding the phenomenon of nation and national identity. By insisting on, for his analysis of the key differences between nationalism as an ideological movement and national identity as a "collective cultural phenomenon," Smith is the basis of nationalism as a political ideology, cultural video doctrine. Basic thesis of the imaginary in an identity affirmation is placed Jean Francois Bajar, linking the process of codifying the tradition of the planning process, the intellectual construction of national identity, but the conflict and spontaneous and elusive process of its formation. The central line problematization in this paper was given, the route / duration / distinctness: constructivity / volatility / fluidity, has been developed through two conceptual connections: the establishment of links between ethnic and national identity considerations from the perspective of their common "cultural configuration" which is the basis offered Smith, with which, as opposed to form his views, taken, and observations of the interactive dynamics of establishing and changing ethnic boundaries, with a focus on the ideas of Frederick Barth. Another direction thematization of durability and volatility led through rethinking the concept of cultural identity through the presentation of the basic controversy in the interpretation of its relationship with national identity on the line essentialisation - relativism. Concluding remarks led to a partial acceptance of the thesis that the construction of difference, as the basis for collective self-identification, subject to changing product design, but only to the extent that it respects the cultural mechanisms and processes of signification that give character to a specific continuity of national identifications, through the establishment of a symbolic-axiological structure as a form of life within the dynamics of change immanent to society and culture in general."Coexistence between continuity and change" as always a different individual and cultural expression within the framework of clearly defined social and cultural parameters, the dynamics inherent in national identifications. The legacy of traditions that each generation receives from another in more or less modified form, appears in the form of cultural parameters "bounded perspective and cultural content of the relevant community." The idea that the construction of difference, as the basis for collective self-identification, changing the product design is acceptable subject to only to the extent that it respects the cultural mechanisms and proces-

ses of signification that give character to a specific kontinuiteta national identifications, through the establishment of a symbolic-axiological structure, as a form of life within the dynamics of change immanent to society and culture in general. In this sense, language is considered as an inherent and essential features of national identity was paradigmatic.

* Овај рад је примљен 14. јуна 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. септембра 2012. године.